

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE

REZUMAT

Conducător de doctorat:

PROF.UNIV.DR.SABĂU NICOLAE

Student doctorand:

VĂDEANU INA OLTIȚA

2014

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE

*Programul arhitectural al Bisericii Române Unite,
episcopia Gherla, azi Cluj-Gherla (1853-1947)*

*Tendențe stilistice între Orient și Occident, în conturarea propriei
identități estetice*

2014

CUPRINS

PARTEA I

LISTA ABREVIERILOR.....	p.7
LISTA FIGURILOR.....	p.9
INTRODUCERE.....	p.10
Metodologia cercetării istorico-artistice aplicată studiului estetic al programului constructiv din ambianța BRU, Episcopia de Gherla (după 1930 de Cluj-Gherla)	p.12
Stadiul actual al cercetărilor istorice și artistice. Limite generale și particulare ale cercetării	p.13
Studiul nașterii și evoluției istorice a Bisericii Române Unite cu Roma, din perspectiva istoricului de artă.....	p.17
CAP.I BISERICA ROMÂNĂ UNITĂ CU ROMA. CREIONAREA PRINCIPALELOR COORDONATE ISTORICO-IDENTITARE	
I.1 Schiță istorică a unirii religioase a românilor cu Biserica Romei.....	p.21
I.2 Primii episcopi uniți și lupta Bisericii Unite pentru supraviețuire, în secolul al XVIII-lea.....	p.27
I.3 Episcopia greco-catolică Gherla (1853-1930) și reorganizarea ei sub forma <i>Episcopiei unite Cluj-Gherla</i> (1930-1947). Restaurarea Mitropoliei de Alba-Iulia.....	p.36
Înființarea diecezei greco-catolice Gherla (1853-1930)	p.38
Înființarea episcopiei greco-catolice de Cluj-Gherla (1930).....	p.41
I.4 Episcopii diecezei de Gherla și Cluj-Gherla (1853-1948).....	p.46
Episcopia Greco-catolică Cluj-Gherla, în perioada episcopului Ioan Alexi.....	p.46

Episcopia Greco-catolică Cluj-Gherla, în perioada Episcopului Dr.Ioan Vancea (1865-1869).....	p.53
Dieceza de Gherla în perioada episcopului Mihail Pavel (1872-1879).....	p.58
Dieceza Gherlei în perioada episcopului Dr.Ioan Sabo (1879-1911).....	p.63
Dieceza Gherlei în perioada episcopului dr.Vasile Hossu (1912-1916).....	p.67
Dieceza Gherlei și de Cluj-Gherla, în perioada episcopului Iuliu Hossu (1917-1947)..	p.71
I.5 Regimul comunist. Scoaterea Bisericii Greco-Catolice în afara legii.....	p.74

CAP.II RIT ARHITECTURĂ IDENTITATE.....p.78

II.1 *Ritul oriental* versus politică central-vaticană de „latinizare,, reflectat în arhivele vaticane (sec.XVIII-XX).....

II.2 Arhitectură transilvană sub auspicii tridentine sau deplasarea estetică dinspre *Orient spre Occident*. Direcții stilistice, conotații identitare.....

CAP. III ARHITECTURA RELIGIOASĂ ÎN DIECEZA GRECO-CATOLICĂ A GHERLEI (1853-1900).....p.115

III.1 Date statistice generale.....

Arhitectura ecleziastică în Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla (1853-1947). Date statistice

III.2 Situația arhitecturii ecleziastice în perioada episcopului Ioan Alexi (1856-1863)...

Situația arhitecturală a bisericilor greco-catolice în perioada episcopilor: dr.Ioan Vancea , Mihail Pavel și dr.Ioan Szabo

III.3 Cea mai importantă moștenire a noii provincii canonice a Gherlei: mănăstirea Nicula.....

III.4 Etape și elemente cheie în construirea bisericilor de piatra, circumscrise episcopiei greco-catolice de Gherla, în a doua jumătate a secolului al XIX lea.....

Elemente premergătoare construcției.....	p.126
Construirea de biserici parohiale. Date financiare.....	p.129
Executanți ai bisericilor : <i>maestri muratori</i> , ingineri <i>geometra</i> , arhitecți. Clarificări terminologice aferente perioadei de referință.....	p.131
III.5 Profilul morfo-stilistic al bisericilor de zid construite în Episcopia greco-catolică a Gherlei, între 1853-1900. Principalele direcții stilistice	p.137
Linia constructivă <i>tradiționalistă</i> , reiterarea formei bisericii de lemn, în piatră.....	p.139
Stilul eclectic neo-clasicizant și stilul neo-gotic incipient. Bisericile din aria <i>Regimentului al II-lea grăniceresc</i>	p.140
III.6 Elemente morfologice comune edificiilor construite în cadrul episcopiei greco-catolice a Gherlei, între 1853-1900. Concluzii.	p.151
 CAP.IV ARHITECTURA RELIGIOASA IN DIECEZA GRECO CATOLICĂ GHERLA, ULTERIOR DE CLUJ-GHERLA (1900-1947)	
IV.1 Arhitectura religioasă în dieceza Gherlei în perioada episcopului dr.Ioan Sabo (parțial 1900-1911). Construirea bisericii catedrale.....	p.154
IV.2 Situația arhitecturală a diecezei Gherlei, în perioada episcopului dr.Vasile Hossu (1912-1916)	p.161
IV.3 Situația arhitecturală a episcopiei greco-catolice de Gherla și Cluj-Gherla, în perioada episcopului Iuliu Hossu (1917-1948)	p.162
Litigiul bisericii <i>Schimbarea la față</i> din Cluj, oglindit în analele vaticane.....	p.162
IV. 4 Noi lucrări la mănăstirea Nicula (1900-1938), reflectate în analele mănăstirii. Turnurile bisericii, chiliile mănăstirești, villa și alte lucrări secundare.....	p.169
IV.5 Progrese relevante ale EGCC-G la nivel organizatoric, în domeniul construcțiilor, continuate după 1930 : <i>inginerul diecezan</i>.....	p.177
IV.6 Procesul constructiv în cadrul EGCC-G, în perioada 1900-1947 : mecanisme, coordonatori, colaboratori și aspecte financiare.....	p.180
IV.7 Programul constructiv al EGCC-G în prima jumătate a secolului XX. Principalele direcții stilistice.....	p.185
CONCLUZII.....	p.200

ANEXE.....	P.215
BIBLIOGRAFIE.....	P.244

PARTEA A-II-A

CATALOGUL BISERICILOR GRECO-CATOLICE CONSTRUITE ÎN CADRUL EPISCOPIEI DE GHERLA, ULTERIOR CLUJ-GHERLA (1853-1900)

Lista bisericilor, în ordine cronologică (1853- 1900).....	P.261
Deceniul șase al secolului al-XIX- lea.....	P.264
Deceniul șapte al secolului al-XIX- lea.....	P.269
Deceniul opt al secolului al-XIX- lea.....	P.280
Deceniul nouă al secolului al-XIX- lea.....	p.291
Ultimul deceniu al secolului al-XIX- lea.....	P.309

CATALOGUL BISERICILOR GRECO-CATOLICE CONSTRUITE ÎN CADRUL EPISCOPIEI DE GHERLA, ULTERIOR CLUJ-GHERLA (1900-

1947).....	p.329
Lista bisericilor, în ordine cronologică (1900- 1947).....	p.329
Primul deceniu al secolului XX.....	p.334
Deceniu doi al secolului XX.....	p.375
Deceniul trei al secolului XX.....	p.400
Deceniul patru al secolului XX.....	p.422

Ideea unei lucrări de vastă topografie arhitecturală, extinsă de asemenea pe un segment temporal masiv, s-a născut din constatarea impasului ideatic în care se regăsește arhitectura ecleziastică Greco-catolică contemporană. Meditația asupra cauzelor care a condus spre o asemenea situație actuală, a relevat câteva elemente importante și în contextul demarării acestui proiect de cercetare.

Una din primele constatări ale cercetătorului istoriei arhitecturale, din ambianța acestei confesiuni transilvane, este necesitatea de a construi un studiu de la nivelul aproape zero; istoriografia artistică română în anul 2008, când a fost conceput acest proiect de studiu, nu oferea mai multe lucrări axate pe această temă, decât cea din perioada comunistă cu anatemele specifice, aruncate asupra greco-catolicismului, în general.

Singurele informații îmbucurătoare veneau dinspre comunitatea istoricilor de artă străini, grupați în jurul acestui subiect, care preconizau caracterul greco-catolicismului de fenomen european, ce iese din cadrele naționale, cu toate posibilitățile comparative furnizate de acest aspect.

La fel de importantă era concluzia venită din aceeași direcție, potrivit căreia arta de pe teritoriul diocezei de Munkacs (Munkachevo), în ciuda unor elemente specifice zonale, este fundamental legată de *cultura ritului bizantin*, cu referire directă la producția artistică (iconografie, dar și arhitectură) dezvoltată în cadrul episcopatelor greco-catolice de mai târziu, la nord, est și sud¹.

De asemenea, relevantă din perspectiva metodologiei de studiu istorico-artistic subordonat regiunilor este concluzia istoriografilor contemporani ai artei, în opinia cărora clarificarea fondului tradițional al fiecărei sub-regiune (episcopie greco-catolică) ar putea furniza răspunsuri importante din perspectiva identității acestor confesiuni unite cu Biserica Romei, naționale în termeni moderni (slovace, ucrainiene, române)². Conturarea acestui tip identitar, reconstituit în baza evoluțiilor istorice, în domeniul ideatico-edilidar din ambianța Bisericii Române Unite cu Roma³, apare astfel importantă din perspectiva proiectelor constructive prezente și viitoare.

¹ Bernadett Puskas, „Questions Related To The Research Of Greek Catholic Art: Debate About The Concept Of The Carpathian Region And Its Lessons,,,” în *Symbolae*, 2010, p.121.

² *Ibidem*.

³ În continuare, BRU.

Intenția declarată a acestui proiect amplu de cercetare, în cadrul programului universitar doctoral, este de a elabora, într-o primă fază, o bază vizuală de date, a edificiilor Greco-catolice construite, circumscrise eparhiei de Cluj-Gherla⁴, de la origini (1853) și până la scoaterea confesiunii în afara legii, în anul 1948⁵.

Contactul direct cu monumentele existente coroborat cu cercetarea arhivistică va conduce spre clasificarea după criteriile care se vor dovedi semnificative, a acestor monumente pe coordonate istorice, cronologice și stilistice.

Faza avansată a demersului științific intenționat a fost dedicată grupării și interpretării informației în sensul acoperirii a cât mai multe dintre întrebările existente inițial, vis-a-vis de profilul estetic și stilistic al producției artistice, ce face obiectul de cercetare al acestui studiu. Metodologia contactului direct cu edificiile (efectuarea de măsurători, fotografierea, identificarea intervențiilor de restaurare neadecvate, precizarea formei actuale a construcției, etc), a interpretării datelor pornind direct de la analiza edificiilor religioase, limbajul semnelor vizuale transmise și interpretate prin instrumentarul specific al acestei meserii, în lipsa unor lucrări bibliografice consistente, au fost completate cu studiul arhivistic⁶.

Creionarea unei pagini noi de istorie arhitecturală a Transilvaniei, în baza analizei unui important eșantion de monumente va completa volumul lucrărilor științifice axate pe istoria socio-culturală a cultelor din Transilvania, reîntregind în final imaginea populației române, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX.

Intenția afirmată la începutul acestui proiect de cercetare, a creionării estetico-identitare, ce ne-a condus spre abordarea unui vast program arhitectural, circumscris celei mai mari episcopii greco-catolice transilvane, surprinse în devenire istorică pe un arc temporal de 100 de ani, a necesitat un suport metodologic inter-disciplinar, care la rândul său a furnizat rezultate provenind atât din sfera istoriei ecleziastice cât și din spațiul istorico-artistic de referință.

⁴ S.A.Prunduș, *Sematism.Eparhia de Cluj-Gherla, 1947*, Eparhia de Cluj-Gherla cuprinde 19 districte, fiecare în medie cu câte 25 parohii cu biserica de lemn sau zid .

⁵ Acest studiu se bazează pe analiza unui eșantion de 183 de biserici, ceea ce reprezintă 75% din totalul construit în cadrul Episcopiei Greco-Catolice Gherla și Cluj-Gherla, în perioada 1853-1947.

⁶ Archivio Segreto Vaticano(ASV), Archivio storico de Propaganda Fide(ASPF), Arhivele naționale , direcția județeană Cluj (ANDJ Cluj), Arhiva mitropoliei ortodoxe a Vadului Feleacului și Clujului (AMVFC)

Rezultatele recuperatorii ale acestei lucrări se compun pe trei paliere distincte, având ca și instrument principal studiul edificiilor *in situ*, dublat de cercetarea arhivistică a factorilor istorici (umani, materiali, instituționali, mentali, etc) care au contribuit la procesul constructiv.

O primă linie de rezultat concret este reliefată în capitolul *Rit Arhitectură Identitate* și se referă la un studiu arhivistic independent, a căror efecte odată profilate, se răsfrâng inclusiv asupra spațiului constructiv. Concluziile înscrise pe cel de-al doilea palier ideatic, vizează direct producția constructivă din cadrul episcopiei de referință, personajele și resorturile care au animat-o, în timp ce a treia secțiune de rezultate, se referă la *Catalogul* raționat al edificiilor, conținând o bază de date vizuale compusă din 183 de edificii, preeminent construite în spațiul rural.

Schițarea istorico-identitară a Bisericii Române Unite cu Roma, a scos în evidență caracterul uniunii religioase transilvane, care s-a realizat potrivit principiilor celor patru puncte doctrinare afirmate în cadrul Conciliului de la Florența, dar aplicarea acestora se realiza în fapt, printr-o metodologie tridentină.

Prelevarea unei „latinizări” inclusiv artistice, ca și element component al unei strategii politico-religioase în manieră tridentină impunea în cazul transilvan, reconstituirea teoretico-formală a elementelor arhitecturale specifice BRU plecând de la o unică sursă centrală, Roma sau Viena, responsabilă pentru filiația stilistică și efectul estetic final al construcțiilor, riguros controlate pornind de la cel mai mic detaliu și până la ansamblul finit.

Teoriile uzuale asupra artei baroc în Transilvania, pornesc de regulă, dinspre spațiul transilvan înspre cel occidental. Prelevarea unor politici susținute din zona centrală, similare cu ceea ce cunoaștem că s-a întâmplat cu certitudine în cazul artelor plastice, sub auspiciile conciliului tridentin, ar putea oferi o imagine mai exactă asupra facturii fenomenului constructiv de referință, a prototipurilor formale, a limitelor responsabilității participanților la procesul constructiv, șamd.

Metodologia tridentină în sens artistic impunea o strictă reglementare a domeniului artistic de referință, bazată pe reguli tematice, formale și tehnice precise, după modele filtrate prin criterii teologice și raportate necesităților propagandistice confesional-recuperatorii ale Bisericii catolice.

Deplasarea stilistică înregistrată în primele decenii ale unirii religioase și continuată până spre sfârșitul secolului al XIX, dinspre modelele arhitecturale tradiționale de inspirație orientală (arhitectura brâncovenească contemporană), înspre modelele constructive occidentale (baroc, neoclasic, eclectic) iar apoi revenirea în matca orientalismului pe fondul curentului naționalist, în prima jumătate a secolului XX, creionează un peisaj stilistico-

arhitectural ce reține caracteristici plastice aparținând ambelor sfere cultural-spirituale majore, în contextul aceluiași comanditar, respectiv BRU din Transilvania; extinsă pe un segment temporal relativ mare, peste 100 de ani relevanți cantitativ și calitativ la nivelul programului constructiv de referință (1853-1947), această situație ridică o problematică de justificare și legitimitate estetică complexă.

Am considerat un bun indicator al identității estetice a greco-catolicilor devenea, dincolo de constrângerea exterioară înspre alegerea unor modele arhitecturale occidentale, conduita elitei greco-catolice vis-a-vis de menținerea nealterată a *ritului oriental*, care se profilează drept principalul element identitar, cu conotații inclusiv estetice.

Ca și suport al unei presupuse “latinizări”, se înscria anterior studiului de arhivă pe care l-am efectuat și obstinția cu care ierarhii români continuă fără întrerupere, încă din faza tatonărilor pentru realizarea unirii religioase cu Roma și până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, să menționeze cu orice prilej, că nu doresc să își schimbe ritul oriental, aspect ce induce totodată posibilitatea existenței unei presiuni de la nivelul autorităților pontificale, în același sens al “latinizării”.

Întrebarea fundamentală ce se năștea în logica de mai sus, a existenței unor constrângeri canonice, cu rezultate concrete la nivel formal, s-a dovedit subiect de cercetare istorico-artistică și ecleziastică complex: în ce măsură au fost impuse modele arhitecturale latine, de la nivelul central al administrației pontificale și dacă acest fapt s-a produs la un moment definit, au fost acestea elemente integrate unui proces de „latinizare”, de uniformizare a ritului grec și al obiceiurilor locale cu formula latină romană ? A fost sau nu BRU⁷, subiectul unei politici de „latinizare”, definită ca uniformizare a ritului, disciplinei și a calendarului bisericesc local cu cel Roman, direcție impusă de la nivelul autorităților pontificale prin organismele de resort instituțional, respectiv prin misionarii activi în zonă ?

Acest interes particular ne-a condus la o investigație de natură arhivistică, circumscrisă Arhivelor Secrete Vaticane, și mai important, din perspectiva exactității surselor documentare, desfășurată ulterior în cadrul Arhivelor istorice ale Congregației pentru propagarea credinței⁸.

Dacă documente secrete vaticane, cu caracter intern (precum cel al lui Leone Allazio) certifică sinceritatea poziției oficiale romane, în dezinteresul față de schimbarea riturilor orientale, de latinizare a acestora, mai mult, identifică această componentă a politicii

⁷ Ne referim la secolele XVIII-XIX, în principal.

⁸ *Sacra Congregazione de Propaganda Fide*, în continuare SCPF

pontificale cu unul din elementele majore care au furnizat succesul și longevitatea proiectelor unioniste, se pare că la nivelul ierarhiei de rang mic și mijlociu, situația era diferită Ierarhii episcopatelor latine⁹, membrii confreriilor religioase, elemente active ce interacționau direct cu comunitățile catolice de rit oriental, erau și în Transilvania cei care emiteau, din motive practice de aplicare a proiectului unionist, presiuni înspre “latinizare” care explică totodată prudența și obstinația cu care atât “valahii” transilvani, cât și bulgarii, rutenii, și alți “orientali” își afirmă încă la jumătatea secolului al XIX-lea, rezistența.

Astfel, elemente latinizante, intrate în viața Bisericii Unite de-a lungul evoluției sale istorice, grupate de istoriografia contemporană, în „inovații „instituționale, dogmatice-sacramentale, de rit sau practici rituale, de drept canonic șamd deși sunt efecte concrete a unor acțiuni de latinizare, acestea nu se circumscriu unei politici vaticane centrale susținute, ci acțiunii nemijlocite a unor jucători latini locali.

În concluzie, traseul stilistic în spațiul arhitectural, al factorilor de decizie uniți dinspre estetica *orientală*, spre cea *occidentală*, cu gradul de constrângere istorică descris mai sus și revenirea în aria orientalismului, în momentul politic permisiv din preajma Marii Uniri, indică ca o sursă de bază a identității estetice a românilor uniți din Transilvania, *bizantinismul* stilistic, confirmat în plan ideologic de obstinația apărării seculare a ritului oriental.

În perioada primului episcop, Ioan Alexi activitatea constructivă a fost redusă fiind construite doar nouă biserici de zid , la nivelul întregii eparhii¹⁰. În această etapă, din punctul de vedere stilistic este perceptibilă influența tradiției, în grade diferențiate: pe de-o parte reiterarea formei bisericii tradiționale din lemn, în materialul acum politic permisiv, piatra(Dolheni, Perii Vadului, etc), pe de-altă parte construirea unor mari biserici în piatră, cu un limbaj decorativ modern eclectic neo-clasicizant, încununat însă cu turla ascuțite în formă de coif tradițional (Leșu, Săsarm, Șieu Măgheruș, șamd)¹¹.

Începând cu deceniul al șaptelea, a fost înregistrată activitatea constructivă cea mai intensă ,construindu-se până la sfârșitul secolului al XIX –lea un număr de 57 de biserici de zid, pe tot cuprinsul episcopiei Gherlei.

Intr-o perioada în care problemele pecuniare ale nou înființatei episcopii a Gherlei prevalau, aceasta fiind lipsită inclusiv de o biserică catedrală, preocuparea principală a vlădicilor era

⁹ Până la restaurarea mitropoliei de Alba-Iulia , Episcopia Unită de la Blaj a fost subordonată direct arhiepiscopiei catolice de Esztergom, Parohiile greco-catolice din Bihor au fost puse sub jurisdicția episcopatului romano-catolic de Oradea, până la 1777, când a fost organizată Episcopia unită de Oradea. Doar primele parohii din Sătmar și Maramureș, care îmbrățișaseră unirea, erau sub jurisdicție greco-catolică, fiind subordonate Episcopiei gr.cat.de Munkacs.

¹⁰ Bisericiile din Almaș, Bercea, Dolheni, Gădălin, Leșu, Mierța, Perii Vadului, Săsarm, Șieu Măgheruș.

aceea de a realiza construcții trainice, solide care să nu pună în pericol siguranța credincioșilor.

Mănăstirea Nicula era la data înființării noii provincii canonice a Gherlei, cea mai importantă zestre a eparhiei, fiind considerată prioritară la nivelul investițiilor episcopiei, chiar înaintea construirii unei catedrale. Biserica mănăstirii, cu hramul Cuvioasa Paraschiva, a fost unica investiție majoră a episcopiei Gherlei, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Analizând statistica furnizată de situația constructivă din teritoriu, se poate afirma că activitatea principală s-a desfășurat cu precădere în spațiul rural, exemple precum Năsăudul sau Dejul fiind mai degrabă excepții de biserici, ridicate în zone urbane circumscrise Episcopiei Gherlei, între 1853-1900.

Un profil aparte în tabloul comunităților unite „sărmane,, ce își construiesc biserici concentrând eforturi materiale și fizice greu de imaginat, reprezintă satele din aria fostului Regeminet al II-lea Grăniceresc.

O exprimare plastică adecvată statutului social privilegiat, al acestor comunități transilvane va fi oferită de limbajul eclectic neo-clasicizant, a doua categorie estetică abordată, reprezentativă și cel mai bine ilustrată în ambianța greco-catolică gherleană. O exprimare plastică adecvată statutului social privilegiat, al acestor comunități transilvane va fi oferită de limbajul eclectic neo-clasicizant.

Perioada 1900-1947 se caracterizează prin intensificarea procesului constructiv la nivelul episcopiei greco-catolice de Gherla. În această etapă au fost construite 178 de biserici de zid¹², element statistic ce indică progresul economic și social al comunităților sătești sau orășenești de referință. Deși „mizeria,, comunităților este invocată mereu în contextul șantierelor bisericesti, rezultatele finite aproape se triplează, în raport cu perioada precedentă, 1853-1900.

Progresul înregistrat pe toate planurile în cadrul EGCC-G, se traduce în această perioadă prin realizarea unui amplu proiect al catedralei din Gherla, construcție monumentală, racordată stilistic și dimensional la curentul și efervescenta culturală națională din preajma Marii Uniri, dar și prin apariția unor biserici parohiale de dimensiuni apreciabile.

Progresul înregistrat pe toate planurile în cadrul EGCC-G, se traduce în această perioadă prin realizarea unui amplu proiect al catedralei din Gherla, construcție monumentală, racordată stilistic și dimensional la curentul și efervescenta culturală națională din preajma Marii Uniri, dar și prin apariția unor biserici parohiale de dimensiuni apreciabile.

¹² În perioada 1853-1900, au fost construite 71 biserici de zid, în perimetrul EGCG.

Din punctul de vedere stilistic aceste din urmă edificii, continuă tendințele tradiționaliste manifestate în secolul precedent (Dobrocina, Cufoaia, Sangeorzu de Meses, etc), alături de edificii eclecticice neo-clasicizante (Agrieș, Cățcău, Ilișua , Dobricu Mare, Nușeu) sau de un neo-gotic mai bine conturat decât în perioada anterioară (Cristolț, Agrișu de sus, Luna de Jos, Prislop, etc).

Programul estetic naționalist cu referințe plastice aluzive la stilurile istorice românești(în special brâncovenesc și medieval transilvan) este gradual perceptibil, începând cu tonul dat de catedrala gherleană și continuând cu marile biserici construite în Zagra, Târgu Lăpuș, etc.

În perioada interbelică se conturează un profil constructiv special în cadrul episcopiei, caracterizat printr-o intensa activitate constructivă; numeroasele edificii construite în această perioadă (Borleasa, Bârsău Mare, Reteag,, Mocod , Tîrlișua,Bonțida, etc) preiau limbajul stilului național, devenit oficial după Marea Unire, ajuns acum la deplină maturitate și sinteză. (Borleasa, Bârsău Mare, Reteag,, Mocod , Tîrlișua,Bonțida,etc).

Datorită eșantionului amplu analizat, respectiv 75% din bisericile construite între 1900-1947, în EGCCG, studiul reliefează în egală măsură, etapele stilistice intermediare, trecerile treptate de la o fază stilistică la alta, printr-o serie de edificii reprezentative în acest sens (Florești, Chizeni Frâncenii Boiului, Luna de Jos etc).

securitatea construcției finite și cvasi inexistente la nivel stilistic.

Progresul semnificativ la nivelul organizării instituționale greco-catolice, este ilustrat în contextul activităților constructive prin numirea unui inginer diecezan, activ deja de mai bine de 20 de ani, în jurul anilor 1930¹³.

Uniformizarea, raționalizarea și eficientizarea domeniului constructiv, la nivelul episcopiei este conferită totodată prin acordarea acestei funcții, aparent, *pe viață*, astfel încât proiectele inițiate sau co-inițiate de episcopie să poată fi urmărite și finalizate printr-o viziune coerentă. Secolul XX debutează cu o intensificare a procesului constructiv de biserici în cadrul EGCG , dictată de necesitatea acuzată de enoriași și autorități canonice deopotrivă, ajungându-se la un număr de cca 50 de edificii finite în primul deceniu al secolului, incluzând catedrala gherleană.

Deceniul doi al secolului XX , marcat de izbucnirea și desfășurarea primului război mondial, va cunoaște o încetinire a activității constructive, pe tot teritoriul Transilvaniei; vor fi construite cca.25 de biserici greco-catolice de zid circumscrise EGCG, edificii de dimensiuni moderate, cu două excepții semnificative (Târgu Lăpuș, Zagra). De remarcat momentul de

¹³ „Șematismul ...1930,, p.18.

deplină maturitate constructivă, în care limbajul arhitecturii neo-clasicizante este învățat de toți inginerii spațiului de referință, variațiunile de elevație pe această temă stilistică fiind coerente și bine realizate¹⁴.

Deceniul trei al secolului XX, ne prezintă o activitate constructivă moderată, fiind ridicate, în cadrele EGCC-G cca.25 de biserici de zid. Dacă din punctul de vedere cantitativ, efectele războiului se resimțeau încă acut, în această perioadă nefiind mari schimbări în comparație cu situația deceniului precedent, modificări semnificative au loc în contextul evoluției stilistice a bisericilor.

Deceniul patru al secolului XX prezintă o intensificare a lucrărilor constructive, la nivelul EGCC-G, fiind construite cca.40 de biserici de zid. Din punctul de vedere stilistic această perioadă de referință combină elementele creionate în deceniile precedente, ajungând la fenomene de sinteză adaptate necesităților de reprezentativitate națională contemporană. Ultima parte a lucrării, *Catalogul bisericilor greco-catolice construite în cadrul Episcopiei Gherla, ulterior Cluj-Gherla*, oferă o bază de date vizuală și operațională prin intermediul unor fișe tehnice individuale, a fotografiilor și a descrierilor exhaustive a monumentelor pornind de la aceiași indicatori morfo-stilistici.

Pentru o mai ușoară *lizibilitate*, dar și pentru a respecta o anumită coerență și logică, în ansamblul lucrării, *Catalogul* este defalcat cronologic, în două mari secțiuni: *Catalogul bisericilor(....)1853-1900* și respectiv *Catalogul bisericilor(...)1900-1947*.

Fiecare secțiune este la rândul ei subdivizată pe decenii constructive, expuse cronologic. O listă exhaustivă a bisericilor, în ordinea expusă este prezentată la începutul fiecărei secțiuni principale.

Fără pretenția exhaustivității, această cercetare care s-a dovedit pe parcurs extrem de incitantă, păstrându-se doar parțial în limitele rezultatelor previzibile la început de drum, se dorește a fi un pas în cadrul procesului științific de recuperare a istoriei arhitecturale și a identității estetice a BRU, segment ce prezintă un potențial de studiu imens, pentru istoricul de artă contemporan.

Cuvinte cheie : Biserica Română Unită cu Roma, Episcopia Gherla, Episcopia Cluj-Gherla, identitate istorică, autoritate canonică romană, imperiul habsurgic, liberalism habsurgic, episcopi, instituții ecleziastice unite, instituții de învățământ unite, arhive vaticane, arhive naționale, rit oriental, *latinizare*, program arhitectural, arhitectură vernaculară, eclecticism neo-

¹⁴ bisericile din Urișor, Rohia, Ciceu Mihăiești, Vima Mare, Sângeorzu de Meseș, Nușeni, Surduc, Cățcău, construite între 1910-1920.

clasicizant, tendințe neo-gotice, fenomen artistic interbelic, arhitectură națională, identitate estetică, tendințe stilistice între *Orient* și *Occident*.